

**«ВКАЗІВНИЙ ПАЛЕЦЬ» В ЄВРОПЕЙСЬКИХ МАНУСКРИПТАХ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
(ЗІ ЗБІРКИ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУ ІМ. В. ВЕРНАДСЬКОГО)**

Олександр Охріменко

«Pointer finger» in the late medieval European manuscripts (from the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine collection)

Oleksandr Okhrimenko

The article deals with the role of marginal sign of manicule in the late Western European manuscripts. It based on the analyses of the manuscripts «Sententiae of the Church Fathers» by Peter Solard (F I, No. 5944) and «The collection of works by Roman authors» (F I, No. 5893) from the collection of the Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine. It focuses on the change of functions of the manicules on the text margins of parchment and paper manuscripts. The author reveals four types of interaction between text and manicule and identifies. It is stressed that each manicule consisted of three units: «pointer finger», «wrist», «collar of clothes». The author points out that the main function of the marginal mark was to indicate a part of the text. This function disappeared in course of time as paper replaced the parchment. Additionally, the article touches upon a question of the «Sententiae of the Church Fathers» authorship. It is stated that Peter Lombard should be considered as a real author of the book. As it is shown in the article, further research on the marginalia of «The collection of works by Roman authors» will contribute to the attribution of this particular manuscript.

Keywords: manicule, manuscript, margins studies, paleography, Middle Ages.

Дослідження маргінальних записів рукописної книги середньовіччя залишається проблемною сферою кодикології, палеографії та іконографії, зрештою окремої спеціальної історичної дисципліни – маргіналістики. Ускладнює вивчення й недостатня розробка окремих аспектів проблеми, зокрема функціонування манікул в західноєвропейських манускриптах середніх віків.

Однією із ключових історіографічних праць з проблеми використання манікул в рукописній та друкованій книзі, її історії є стаття британського вченого, голови відділу досліджень Музею Вікторії та Альберта, професора ренесансних студій Університету Йорка Вільяма Шермана, що була опублікована за результатами наукової конференції 2004 року «Споживачі книготоргівлі» [9]. Дослідження констатує, що спеціальних праць, присвячених манікулам, які б ґрунтовно пояснили їхнє функціонування, немає, незважаючи на те, що це один з найбільш поширених маргінальних знаків в книгах [9, р. 19]. Здебільшого, палеографи та кодикологи констатували наявність цього знаку в рукописі, не вдаючись до аналізу. З того часу, потрібно відзначити, з'явилося не так багато праць [8, р.75]. Серед яких дослідження

російського медієвіста Юлії Крилової «Читач та манікули (про маргіналії рукопису 1693 з Національної бібліотеки Франції)» [3]. В цій статті розглядаються місця тексту рукопису, де читач домалював знак «вказівного пальця», таким чином, виділивши його найбільш вагому частину. На 123 аркушах рукопису читач XV ст. залишив 34 такі позначки, що допомогли дослідниці розкрити «творчо активного читача» [3, с. 101]. Серед українських вчених найбільш помітними є праці Світлани Абросимової, яка дослідила маргіналії книгозбірні Дніпропетровського історичного музею і стосуються нового часу [1], та Миколи Ількова-Свидницького, який вивчає середньовічні рукописи Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка [2].

Разом з тим зібрання рукописів західноєвропейського походження часу середньовіччя Інституту рукопису Національного бібліотеки України ім. В. Вернадського залишилося поза увагою дослідників. Лише одна стаття з цієї проблематики Євгена Чернухіна, опублікована у 1994 році [7], де писано 25 рукописів цієї установи, не спонукала до подальших розробок. Варто відзначити, що частина латинських рукописів залишається навіть незаінвентаризованою і взагалі закрита для досліджень [7, с. 175].

Метою нашого дослідження є встановлення функціонування манікул в рукописах пізнього середньовіччя на прикладі збірки Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського.

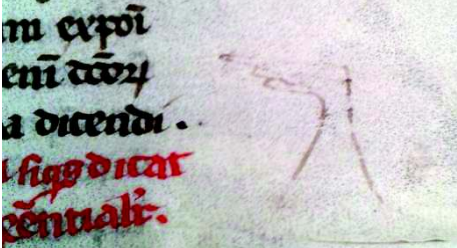
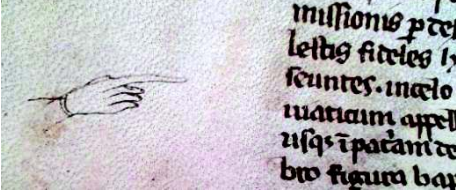
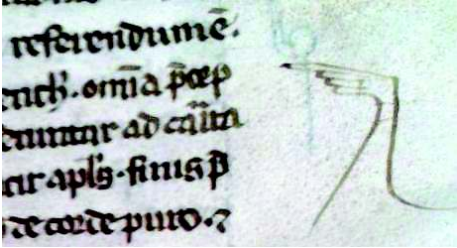
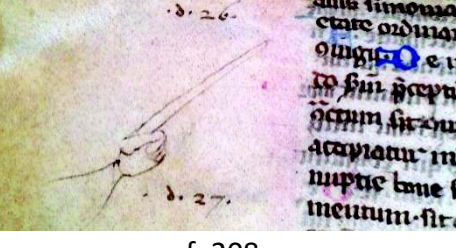

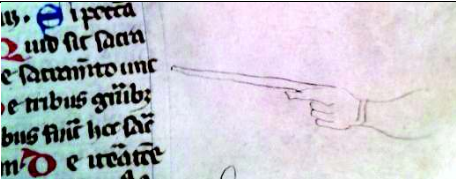
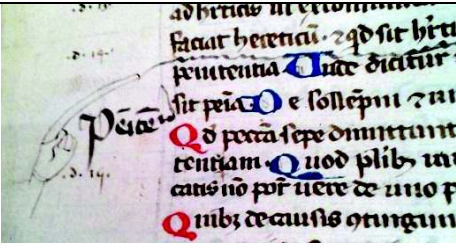
Для виконання дослідження було обрано два манускрипти: «Сентенції святих отців» Петра Соларда (Ф I, № 5944) [5] та «Збірка творів римських авторів» (Ф I, № 5893) [4]. Ці два джерела датуються пізнім середньовіччям, однак перше з них – записане на пергаменті, а інше – на папері. Це дає можливість простежити певну зміну функціонування манікули на берегах рукописної книги.

«Сентенції святих отців» Петра Соларда датується періодом XIV-XV ст. і надійшов з бібліотеки Університету Святого Володимира. Рукописна книга на пергаменті 260 та 193 мм має 275 аркушів. Авторство встановлено за написом на звороті верхньої кришки. Варто відзначити, наше дослідження показало, що палеограф XIX ст. невірно вніс данні про автора до каталогу, потім ця «помилка» стала частиною картотеки НБУ ім. Вернадського. Текст книги належить Петру Ломбардському, а не «Соларду», що показало зіставлення тексту рукопису із вже опублікованими текстами відомого автора XII ст. Подальші дослідження допоможуть встановити походження рукопису та більш точно датувати.

Читач «Сентенцій» Петра Ломбардського залишив 18 манікул на полях книги. Їхнє зіставлення показало, що цих «активних творчих» читачів було щонайменше двоє. Першу групу складають записи на фоліо 146r, 149r, 151r, 152r, 155r, 157v, 159r, другу – 207v, 208r, 208v, 209r, 218v, 256v. Для першої групи характерна «простота» лінії манікули, «плоскість», автор же другої групи намагається передати «об'ємність», натуральність всього зап'ястя, включаючи комірець одягу (див. таблицю 1).

Взаємодія манікули із текстом рукопису є очевидною для сучасника, для людини, яка її використовує. Натомість наразі чітко визначити частину тексту, на яку цей знак вказує, - проблематично: можна говорити про цілий рядок або декілька рядків тексту, значний відрізок, а не конкретні слова (див. таблицю 1). Така взаємодія характерна для манікул типу А (повністю відповідають першій групі та частково другій за поділом, зробленим вище). Тип Б – автор маргінального знаку видовжує вказівний палець, щоб ясніше показати, на які саме рядки слід звернути увагу, тип В – видовжений палець чітко вказує на рядок або слово, інколи біля нього виписане слово із тексту, а у типі Г – від пальця відходить хвиляста лінія, що підкреслює текст.

Таблиця 1. Манікули рукопису Ф I, № 5944.

Група 1	Група 2	
 <p>f. 146r</p>	 <p>f. 218v</p>	Туп А
 <p>f. 149r</p>	 <p>f. 208v</p>	Туп Б
 <p>f. 152r</p>	 <p>f. 208r</p>	Туп В
	 <p>f. 208r</p>	Туп Г

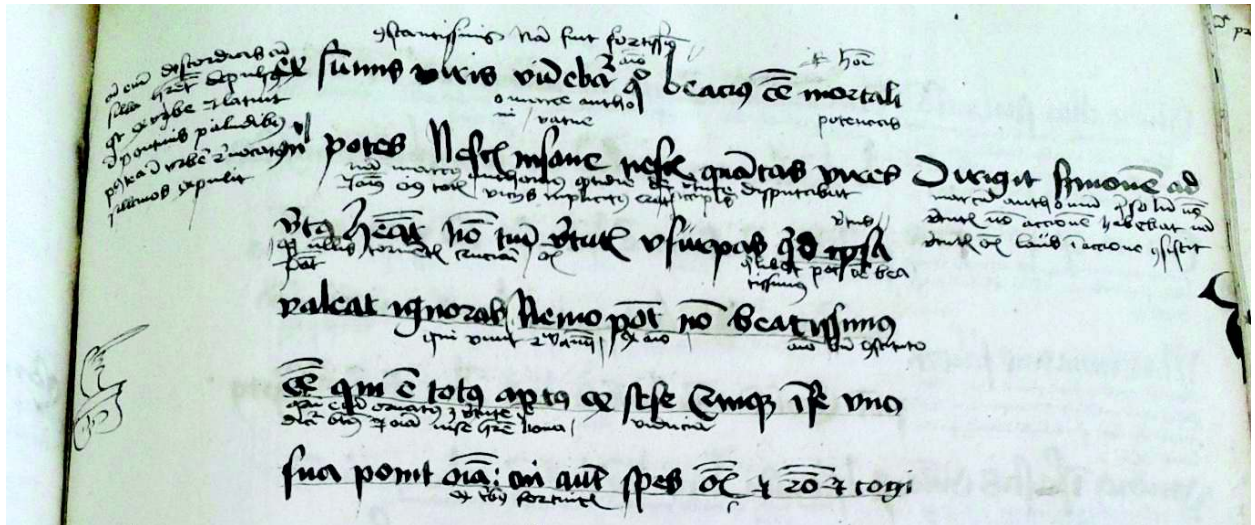
Таким чином, ми помічаємо, що манікула включає в себе три частини: (1) вказівний палець, (2) зап'ястя, (3) «комірець одягу». Перший елемент є центральним. Тобто, головна функція цього маргінального знаку – вказувати, відзначати частину тексту.

Другий манускрипт, до якого ми звернулися, є рукописною збіркою римських авторів – Кріспа Салюстія, Вергілія, Цицерона, Горації та інших. Даткування встановлено за зворотом арк. 66, де зазначено 1492 рік. Це підтверджує зіставлення філіграні – «голови бика». Формат книги подібний із першим рукописом – 310 на 205 мм. До збірки Інституту рукопису манускрипт потрапив, як і попередній, з бібліотеки Університету Святого Володимира.

Дослідження рукопису показує, що манускрипт написаний однією людиною й манікули створені ним же. Один з аркушів показує нам ймовірно використання рукопису: тут автор «вправляє» в каліграфії, виводячи літери абетки по кілька разів по-різному. Ці «вправи» в оформленні тексту простежують в усьому рукописі. Автор ніби намагається оформити новий розділ книги в іншому стилі, можливо, копіюючи раніші оригінали різного часу. Він додає лінії розлінійовування, як в середньовічному пергаментному рукописі, намагається стилізувати ініціали тощо. Серед іншого – писар копіює й манікули. Для нього – цей знак є «природньою» частиною тексту оригіналу.

Взаємодія із текстом – неявна, автор не розуміє призначення знаку. Для нього – це прикраса. Писар радше акцентує нашу увагу на «рукаві», «комірці», ніж на вказівному пальці.

Подальше дослідження цих маргіналій допоможе встановити місце копіювання тексту, а також час створення. Писарю був доступний цей текст із саме такими манікулами у відповідних місцях, як вони були перенесені у паперову збірку римських авторів.

Ф I, № 5893, f. 34r

Таким чином, дослідження манікул на прикладі манускриптів зі збірки Інституту Рукопису НБУ ім. В. Вернадського дали змогу встановити можливі варіанти взаємодії цього маргінального елемента й тексту. Для пергаментних рукописів середньовіччя цей «малюнок» є важливим елементом, який має тісний взаємозв'язок із написаним, тоді як паперових – це частина традиції. Ця своєрідна «ілюстрація» на берегах книги – це позначка, яку зробив читач, ставши «активним співтворцем». Разом з тим, манікула – це складний знак, який важко або неможливо повторити однакого кілька разів. Це – унікальний малюнок, особлива закладка, маркер читача на полях рукопису.

Список джерел та літератури

1. Абросимова С. З історії книжної культури Катеринославщини кінця XVIII–XIX ст. (за матеріалами маргіналій книгозбірні Дніпропетровського історичного музею) / Світлана Абросимова // Південна Україна. – 1996. – Т. 1. – С. 95-102.
2. Ільків-Свидницький М. «Найдавніший» латинський рукопис Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка – палеографія і кодикологія / Микола Ільків-Свидницький // Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотечознавство та інформаційні технології. – 2011. – Вип. 6. – С. 3-18.
3. Крылова Ю. Читатель и маникулы (О маргиналиях рукописи 1693 из Национальной библиотеки Франции) / Юлия Крылова // Пространство рукописи. От формы внешней к форме внутренней. – 2010. – С. 91-104.
4. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. – Інститут рукопису. – Ф. I. – № 5893. – Збірка творів римських авторів.
5. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. – Інститут рукопису. – Ф. I. – № 5944. – Сентенції святих отців Петра Соларда.
6. Сидоров А. И. Маргиналии на полях рукописей с трудами по истории: Культура текст и практики чтения в Западной Европе IX-XIII вв. / Александр Иванович Сидоров // Средние века. – 2014. – № 75. – Вып. 3-4. – С. 214-244.

7. Чернухін Є.К. Рукописна латинська книга в фондах Інституту рукопису / Євген Костянтинівич Чернухін // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 2. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 1994. – С. 174-188.
8. Petreikis T. Marginalia as a Source of Book History: Historiographical Aspect / Tomas Petreikis // Knygotyra. – 2011. – № 57. – P. 67-85.
9. Sherman W. H. Toward a History of the Manicule / William H. Sherman // Owners, Annotators and the Signs of Reading. – London, 2005. – P. 19-49.

References

1. ABROSIMOVA, S. (1996), Z istorii knizhnoi kulturi Katerinoslavshchini kintsya XVIII–XIX st. (za materialami marginaliy knigozbirni Dnipropetrovskogo istorichnogo muzeyu). In *Pivdenna Ukraina*, v. 1, 95–102.
2. ILKIV-SVIDNITSKY, M. (2011), «Naydavnishy» latynsky rukopis Naukovoї biblioteki Lvivskogo natsionalnogo universitetu imeni Ivana Franka – paleografiya i kodykologiya. In *Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya: Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatsiyni tekhnologii*, is. 6, 3-18.
3. KRYLOVA, Y. (2010), Chitatel i manikuly (O marginaliyakh rukopisi 1693 iz Natsionalnoy biblioteki Frantsii). In *Prostranstvo rukopisi. Ot formy vneshney k forme vnutrenney*, 91-104.
4. *Zbirka tvoriv rimskikh avtoriv*, Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. Vernadskogo. Institut rukopysu, f. I., № 5893.
5. *Sententsii svyatykh ottsiv Petra Solarda*, Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. Vernadskogo. Institut rukopysu, f. I., № 5944.
6. SIDOROV, A. (2014), Marginalii na polyakh rukopisey s trudami po istorii: Kultura tekst i praktiki chteniya v Zapadnoy Yevrope IX-XIII vv. In *Sredniye veka*, no. 75, is. 3-4, 214-244.
7. CHERNUKHIN, Y. (1994), Rukopisna latynska kniga v fondakh Institutu rukopysu. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*. Is. 2. Arkheografichni doslidzhennya unikalnykh arkhivnykh ta biblioteknykh fondiv, 174-188.
8. PETREIKIS, T. (2011), Marginalia as a Source of Book History: Historiographical Aspect. In *Knygotyra*, no. 57, 67-85.
9. SHERMAN, W. H. (2005), Toward a History of the Manicule. In *Owners, Annotators and the Signs of Reading*. London, 19-49.

«Вказівний палець» в європейських манускриптах пізнього середньовіччя (зі збірки інституту рукопису НБУ ім. В. Вернадського)

У статті досліджується роль манікули в манускриптах Західної Європи пізнього середньовіччя на прикладі «Сентенції святих отців» Петра «Соларда» (Ф I, № 5944) та «Збірка творів римських авторів» (Ф I, № 5893) зі збірки Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського.

Простежено зміну функціонування цього маргінального знаку на берегах рукописної книги, що створена на пергаменті та папері. Встановлено чотири типи взаємодії між текстом та манікулою: вказується відразу на певну значну частину тексту; «палець» видовжується, щоб вказати більш точно; вказується на конкретний рядок або словосполучення; від маргіналії відходить лінія, що підкреслює текст. Виділено три частини самої позначки: «вказівний палець», «зап'ястя», «комірець одягу». Стверджується, що головною функцією цього маргінального знаку – вказувати, відзначати частину тексту. Ця функція втрачається з часом та ширшим використанням паперу на заміну пергаменту.

На основі аналізу тексту ідентифіковано автора «Сентенцій святих отців» Петра Ломбардського (а не Солард). Показано перспективу дослідження «Збірки творів римських авторів» на основі вивчення маргінальних знаків для встановлення місця копіювання та датування рукопису.

Ключові слова: манікула, рукопис, маргіналістика, палеографія, середньовіччя.

Received: 23-03-2017

Advance Access Published: April, 2017